

NAGY ZOLTÁN

VAS MEGYE NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNYEI ÉS A NÉPRAJZI KUTATÁS VÁZLATOS TÖRTÉNETE (1872 – 1987).

Vas megye a Dunántúl szegélyén, a Kisalföld déli részén fekszik. Területén síkságok, halom, domb és hegyvidékek egyaránt megtalálhatók. A megye keleti részének, a Kemenesaljának magyarsága a bakonyi; az északi rész a rábaközi néprajzi sajátosságokkal rokon. Az űrségi és hegyháti sajátosságok a göcsejinek rokonai, többkevesebb alpesi jelleggel. A megye magyarsága átmenetet képez az észak- és dél-dunántúli magyar etnikum között, részben a földrajzi körülmények hatására, részben a szomszéd népektől átvett etnikai elemektől színezve.

Vas megye mai lakossága: 283 420 fő 7 városban és 224 községben oszlik meg. 3 339 km²-nyi területének 2/3 része mezőgazdasági művelés alá esik, 1/3-a erdő. 1920 előtt Vas megye területe és népessége ennél lényegesen nagyobb volt. Az Ausztriához ill. Jugoszláviához csatolt részekkel együtt az 1890-es népszámlálási adatok szerint ekkor a 390 371 lakos 629 községben lakott. A magyarok aránya 57 %, a fennmaradó rész német ajkú, kisebb része horvát és szlovén. A mai megye lakossága anyanyelv tekintetében magyar, csupán a nyugati, délnyugati felén található néhány szlovén, német és horvát község.

A megye területe az alábbi földrajzi és néprajzi tájegységekre osztható: Kőszeghegyalja, Vasi völgyiség, Vasi dombság, Rába mente, Szlovénvidék, űrség, Vasi hegyhát és Kemeneshát, melynek kisebb részei a Cser és Kemenesalja. A történeti Vas megye területén, a mai Burgenlandban található a Felsőűrség. Az Árpád kori gyepű vidékén, a Pinka völgyében fennmaradt településcsoport nyelvszigetet alkot. A 20. század elején Felsőőr, Alsóőr, űrsziget és Jobbágyi községek tartoztak hozzá. A mai Vas megye területén élő néprajzi csoportok közül az űrség (Alsóűrség) kiemelt figyelmet érdemel. A Zala forrásvidékén, részben a Kerka patak völgyében a Szlovénvidék, Göcsej és a Hegyhát által határolt 192 km²-nyi területen 18 községet foglal magába, melyből három ma Jugoszláviához tartozik. Lakosai a honfoglalás óta folyamatosan lakják e vidéket. A nyugati határőrvidékhez tartozó egykori szerez települések, „örtelepülések” korlátozott önállóságot élveztek, az évszázadok folyamán a német és szláv népek szomszédságában sajátos népi kultúrát fejlesztettek ki. Területe nagymúltú faépítkezési övezet, a füstösház és a füstöskonyhás ház kifejlődési területe. A telekbeépítés magas fokát jelzi a kerített ház múlt századi tömeges megjelenése, mely a stájer hatásokat mutató kástuval együtt sajátossága e vidéknek.

A megye területén élő nemzetiségek:

A történeti Vas megye nyugati szegélyén, magyarlakta területekkel érintkezve, széles sávban találunk *német* falvakat. Az egykori űrvidék a 13. század elejétől fogadott német telepéseket. Az itt élő lakosság többségében a középkor óta folyamatosan telepedett le, nyelvük a bajor-osztrák nyelvjárás középkori csoportjához tartozik. A mai Vas megye nyugati határvidékén végighúzóódó települések sora alkotja a német nemzetiségi falvakat. Kőszeg, Kiszsidány, Kőszegfalva, Vaskeresztes, Pornóapáti, Rábafüzés, Szentgotthárd és Alsószölnök lakosainak egy része megőrizte nyelvét a mai napig. Az itt élő német anyanyelvűek száma a legutóbbi adatok szerint 5 000 fő.

A történeti Vas megye északnyugati részén egyes községekben német és magyar falvak közé ékelődve a múlt század végén mintegy 20 000 fős *horvát* ajkú népességet

számláltak. Őshazájuk a Balkán félsziget volt, a 16–17. században a török elől menekülve, ill. földesúri jobbágytelepítések során kerültek ide. A gradistyei vagy nyugat-magyarországi horvátok a szerb-horvát nyelv čakovstina nyelvjárását beszélik. A mai Vas megyében Kőszeg és Kőrmend környékén: Hardán, Horvátzsidányon, Szentpéterfán, Horvátlövön, Felsőcsatáron, Olmodon, Tömördön, Nagykölkeden, Bozsokon, Harasztifaluban és Horvátnádálján élnek, a falvak egy részében csekély számban bírják a nyelvet. Létszámuk 6 000 főre tehető.

A 12. századtól 1920-ig a Mura és a Rába között, Vasvármegye délnyugati és Zala megye nyugati szögletében az ún. Tótság ill. Vendvidék területén *szlovének* éltek. 1920-ban e terület nagyobb része Prekmurje (Murán túl) a szerb-horvát-szlovén királysághoz került. Az Ezüsthely és a Rába szentgotthárdi szakasza közötti mintegy 94 km²-nyi szlovén lakosságú terület Magyarországon maradt. A vidék lakóit a történelem folyamán szlovéneknek, tótoknak, vendustótoknak, vendeknek, vendszlovéneknek nevezték. A szlovén vidék Szentgotthárdot övező hét faluból áll. Felsőszőlőnk, Alsószőlőnk, Szakonyfalu, Rábatótfalu, Apátistvánfalva, Orfalu és Kétvölgy lakossága a magyarországi szórvány szlovénekkel együtt mintegy 5 000 főre tehető.

A múzeumi szervezet néprajzi gyűjteményei

Savaria Múzeum

A Vas megyei Múzeumi Igazgatóság a megyei múzeumok központja. Az anyaeépületben kapott helyet a régészeti, természettudományi, iparművészeti, helytörténeti és néprajzi osztály. A múzeum 1962 óta, a megyei intézményi hálózat kialakulásától kezdve irányítja és felügyeli a hálózathoz tartozó szombathelyi és vidéki múzeumokat, gyűjteményeket és kiállítóhelyeket. A Savaria Múzeum osztályainak tárgyi gyűjteményei az 1987. december 31-i statisztikai adatok szerint az alábbiak szerint oszlanak meg: régészet 204 684 db, természettudomány 32 931 db, iparművészet 3 012 db, helytörténet 3 620 db, néprajz 14 929 db, összesen 259 176 db.

A régészet különböző ágai iránt érdeklődő LIPP Vilmos, a szombathelyi líceum tanára 1871. október 22-én indítványozta a Vas megyei Régészeti Egylet megalapítását, amelynek elsődleges feladatának határozta meg a régiségtár felállítását. A Régészeti Egylet 1872. január 7-én tartotta alakuló közgyűlését, amelynek titkárává Lipp Vilmost választották. Az egylet tagjai a régészeti leletek mellett gondoltak a háziipar és az 1872-ben megszűnt céhek anyagának összegyűjtésére is. A néprajzi gyűjtéssel is korán megpróbálkoztak.

A Vas megyei Lapok 1872. augusztus 25-i számában felhívást tettek közzé „hazai népismereti tárgyak” gyűjtésére, sajnos kevés eredménnyel. Szombathely város rendkívüli közgyűlése 1899. július 25-én határozatot hozott múzeum építésére. Ekkor alakult meg a Vasvármegyei Kultúregyesület, a múzeumot társadalmi úton fenntartó szervezetként. A múzeum épülete 1908-ban épült fel, de a múzeológiai munka már korábban megindult. Az 1899-től rendszeresen gyűjtött néprajzi anyag a Promontrei – ma Nagy Lajos – gimnázium padlásán volt elhelyezve. A múzeum első igazgatója és egyben a néprajzi tár őre KÁRPÁTI Kelemen volt. A tárgyi néprajzi gyűjtést évi 400 korona államsegély biztosította. Az 1902-es évkönyvi jelentés szerint az első három év alatt 532 db néprajzi tárgyat, „ethnographicumot” szerzett be a segélyekből. A gyűjtést a vármegye magyar falvaiban kezdte, csak később terjesztette ki a német és délszláv vidékekre. 1906-ban már 474 tárgy a hozadék, összesen tehát 1 006 db tárgy került be a tárho 7 év alatt. A tárgygyűjtés igen erőteljes lehetett, hiszen a múzeum nyitását, 1908. október 11-ig már 3 015 db-ra emelkedett a néprajzi tárgyak száma, melyet teljes egészében be is mutattak a nagyközönségnek. A követ-

kező három évben Kárpáti Kelemen tovább gyűjtött, még a leltározásra is maradt ideje.

Sajnos ez a gyűjtemény a háború alatt jelentős veszteségeket szenvedett, így például a nagy számban begyűjtött textiliák csaknem teljesen megsemmisültek. A gyűjtemény megmaradt darabjai, melyek között például pompás díszű faragványok is találhatóak, ma a néprajzi gyűjtemény féltett kincsei. Kárpáti 1912-ben megvált a múzeumtól, utóda Erdélyi Iréneus promontrei tanár 1912–1918 között alig tett valamit hozzá az addig gyűjtött anyaghoz. A néprajzi Tár következő öre Vadász Norbert lett, az ő tevékenysége azonban teljesen elhanyagolható, mivel 1918–1919 között mindössze 3 db tárgyat gyűjtött. 1919–1927 között sem volt gyarapodás, mivel vezető nélkül maradt a gyűjtemény.

A Tár életében 1928 hozott fordulatot, mikor PÁVEL Ágostont nevezték ki örenek, majd ugyanazon évben a múzeum igazgatóhelyettesének. 1928–1946-ig – haláláig – a történeti Vas megye több mint 100 településén mintegy 668 db tárgyat gyűjtött. Ezek többsége kerámia, bábsütő és kékfestő minta, a többi a táplálkozás, építkezés, díszítőművészet, földművelés, állattartás, madarászat, gyermekjáték témakörből való. A 18 év alatt több mint ezer felvétellel gyarapodott a fényképtár. Pável közel kétszáz felvételt készített. A néprajzi adattár mintegy 2 000 lapon őrzi tanulmányainak kéziratát, gyűjtőútjain készült néprajzi és nyelvészeti feljegyzéseit. A gyűjteménygyarapítás és kutatás fellendítése érdekében alapította meg 1933-ban a Vasvármegyei Múzeumok Barátainak Egyesületét és indította meg a *Vasi Szemle* (később *Dunántúli Szemle*) tudományos és helytörténeti folyóiratot is. Ennek „Tulipános láda” című rovatában közölte a falusi értelmiség köréből kikerülő gyűjtők adatait.

1940-ben távol látó terveinek megvalósítása érdekében megszervezte és vezette a Táj- és Népkutató Intézet szalafői kutatótáborát. A 15 fős kutatógárdába Bödei Jánoson, Újvári Imrén, Takács Istvánon, Haáz Ferencen, Kiss Gyulán, K. Kovács Péteren kívül Tálasi István is beletartozott. A mintegy 1 560 kéziratos lapot kitevő hatalmas anyag ma a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában található, mely az Őrség monografikus feldolgozása céljából keletkezett, s ma is kiadatlan. Az 1940-es évek első felében a légvédelmi és háborús intézkedések következtében a néprajzi tár eddig sem túl jó helyzete tovább romlott. 1944 novembertől–1945 júliusáig az épületet a katonaság birtokolta, a múzeum teljes anyagát néhány teremben zsúfolták össze. A háborús viszontagságok megrongálták a néprajzi gyűjteményt is, az állomány 34 %-a, 1 554 db tárgy elpusztult. Néhány évi bizonytalanság után 1949-ben megoldódott a múzeumvezetés és a néprajzi gyűjtemény kezelésének ügye. DÖMÖTÖR Sándor néprajzkutató került a hamarosan állami kezelésbe vett intézmény élére. Elvégeztette a romok eltakarítását, az épület helyreállítását, 1950-ben már állandó néprajzi és természetrajzi kiállítás várta a látogatókat. A tárgyi anyag teljes nyilvántartását elvégezte, létrehozta a kéziratárát, és a fényképtárat. 1957 októberéig – a múzeumból való távozásáig – 6 046 db-ra fejlesztette fel a háborús károkat szenvedett gyűjteményt, 1 485 darabbal gyarapítva azt.

1958 januárjától BÁRDOSI János vette át a néprajzi tár vezetését, aki 1962–1983-ban váratlanul bekövetkezett haláláig egyúttal a Néprajzi Osztály osztályvezetői teendőit is ellátta. Bárdosi tevékenységének negyedszázada alatt alapvetően meghatározta a néprajzi gyűjtemény fejlődésének irányát. 1983-ra 13 772-re emelkedett a néprajzi tárgyak száma, melyből egymaga 7 725 darabot gyűjtött. Néprajzi érdeklődése szerteágazó volt, mégis mint a Vas megyei népi építészet elmélyült felkészültségű kutatóját tarthatjuk számon. Kiváló szervező és nagy munkabírási kutató volt. Az utóbbi évtizedek nagy megyei néprajzi vállalkozásai, a szabadtéri néprajzi múzeumok

létrehozása, Vas megye földrajzi neveinek összegyűjtése nevéhez fűződnek. Jól működő önkéntes gyűjtőhálózat kiépítésével szervezte és irányította a megye területén folyó kutatásokat. Irányítása alatt sorra alakultak meg a néprajzi gyűjtemények, melyek egynémelyikéből később múzeum is szerveződött. A Savaria Múzeum Néprajzi Osztálya a 70-es évek végéig 1 tudományos főt foglalkoztatott. Ezt követően rövid ideig dolgozott itt NÉMETH Ibolya, majd 1979-től M. KOZÁR Mária kapott kinevezést, aki ma is az intézmény kutatója. Kutatási területe a Vas megyei szlovénvidék.

Bárdosi János halálát követően GYURÁ CZ Ferenc és HORVÁTH Sándor volt hosszabb-rövidebb ideig az osztály munkatársa. A fiatal kutatók a félbeszakadt programokba bekapcsolódtak. A múzeum néprajzi gyűjteményét 1987. december 31-ig 1 155 darabbal gazdagították, így az anyag 14 929 darabra növekedett. Bándi Gábor megyei múzeumigazgató távozását követően az intézményt, és egyúttal a Néprajzi Osztály vezetését 1986-ban GRÁFIK Imre vette át.

Szabadtéri Múzeumok

„Bárdos János az utolsó három évtized egyik legeredményesebb múzeológusa volt, akinek elévülhetetlen és áldozatos közgyűjteményi munkásságát a lehetőségek szerinti legszélesebb kutatói tevékenység alapozta meg... páratlanul gazdag kutatói munkássága kényszerűen befejezetlenül, összegzetlenül maradt. Pedig éppen szabadtéri múzeumi és helyszíni műemlékhelyreállítási munkáinak mintaszerű tudományos előkészítettsége, megalapozottsága mér érzékelhetővé tette feltáró, kutató vállalkozásainak gazdagságát, elmélyültségét, nemzetközileg is kiemelkedő rangját” – írta róla Filep Antal (Néprajzi Hírek 1983). Bárdosi János életművének tekinthető a Vas megyei szabadtéri néprajzi múzeumok létesítése. Az általa megkezdett munkálatok első szakaszát még be tudta fejezni, de a múzeumfalú befejezése már az utódokra hárult.

A vasi Múzeumfalú. Vas megye népi építészeti szempontból talán az ország legváltozatosabb, sok fejlődési vonalat magába olvasztó és megőrző területe. Ez a körülmény változatos földrajzi adottságával, történeti múltjával és etnikai összetételével magyarázható. A megyében már a harmincas években gondoltak szabadtéri néprajzi múzeum létrehozására. A Vasi Szemle 1939-es évfolyamában TÓTH János építész-mérnök vetette fel először a „Vasi Skanzen” gondolatát. Ezt az elképzelést Pável Ágoston is támogatta, de az akkori társadalmi viszonyok között és a közelgő háború miatt kivitelezésére nem került sor. 1958-ban a megújuló Vasi Szemle hasábjain ismét felvetődött a népi műemlékek megmentésének fontossága. Az 1960-as évek elején már egyre erőteljesebben jelentkezett az a gondolat, hogy Szombathelyen szabadtéri néprajzi múzeumot kell létrehozni, mivel a legértékesebb népi műemlékek nagyon szétszórtan helyezkednek el a megyében, helybeli megóvásuk megoldhatatlan. Vas megye Tanácsa támogatta e törekvéseket, a tervezett múzeum számára 1965-ben 10 holdas területet biztosított, melyből 4 holdnyi az I. építési ütem területe, a fennmaradó 6 pedig a II. ütem számára tartalékolt. A létesítendő múzeum programtervét gondos helyszíni vizsgálatok alapján Barabás Jenő, Bárdosi János és Tóth János készítette el. A rendezési és beépítési tervet pedig Rónai Károly építész-mérnök alkotta meg 1968-ban. A tudományos megalapozottság érdekében a tervezésnél figyelembe vették a történeti, építészeti, néprajzi, agrártörténeti, műemlékvédelmi szempontokat egyaránt, hogy a létesítendő múzeum minél teljesebb összefüggésben mutassa be az elmúlt két évszázad paraszti életformáját.

Fontos célkitűzés volt, hogy a beszállításra kerülő épületek reprezentálják az egész megye népi építészeti kultúráját, ezért arra törekedtek, hogy a múzeumfaluban

minden jellegzetes épülettípus képviselve legyen, akár lakóház, akár gazdasági épület, vagy más jellegű objektum. Zalaegerszegen 1968. augusztus 20-án adták át a Göcseji Falumúzeumot. Szombathelyen még csak ekkor kezdték építeni az első lakóházat, de öt év múlva, 1974-ben a Múzeumfalu részleges megnyitása időpontjában a ma is fennálló 34 objektumból 27-et át tudtak adni. A Vasi Múzeumfalu a zalaitól több szempontból különbözik, míg Zalában csak egy tájegységről telepítették át az épületeket, addig a szombathelyi a megye valamennyi tájegységéről: az Őrségből, Hegyhátról, Kemenesaljáról, Rábavölgyéről, Kőszeghegyaljáról, Kisalföldről és a Vendvidékről is került be jellegzetes épület. Ezen kívül arra is ügyeltek, hogy a nemzetiségi építészeti sajátosságokat is bemutassanak, így Pornóapátiból német, Szentpéterfáról horvát, Felsőszőlőkről szlovén ház került bemutatásra.

A Szalafői Népi Műemlékegyüttes. A Vas megyei településformák közül a szeres település érdemel nagyobb figyelmet. Az űrségi szeres település megóvása érdekében a Vas megyei Múzeumok Igazgatósága Szalafő Pityerszerén 1970-ben három portán 10 épületet vásárolt meg. Mintegy 4 000 négyszögöl területet, melyen gyümölcsös és két vízgyűjtő „tóka” állott. A vásárlás azzal a céllal történt, hogy a helyszínen óvják meg az épületeket, melyeket az eredeti funkciónak megfelelő berendezük után múzeumi céllal üzemeltettek. Ezzel megteremtették az alapját az eredeti földrajzi környezetben fennmaradó szabadtéri néprajzi múzeumnak is. E műemlékegyüttes megvásárlásával a múzeum kezelésébe került egy kerített ház, egy földszintes és egy emeletes kástu (kamra), két lakóház, egy pajta, egy istálló- kamrás pajta, egy kástus ól, egy sertésól és egy favágószin. Egy lakóházat – mely eredetileg füstös ház volt – Szalafő Papszeréről telepítették ide. A rekonstrukciós munkálatok 1977-ben fejeződtek be. Az épületek berendezési tárgyait jórészt helyben gyűjtötték, törekedve arra, hogy tükrözze a helyi sajátosságokat.

Cáki Pincesor. A tipikus Kőszeg-hegyaljához tartozó cáki gesztenyés pincéi a falu mögött húzódó domb alján több évszázados gesztenyefák között épültek a 19. század elején. A pincesor 1962-ben történt felmérése idejében az akkor még 33 épület közül több mint 20 megőrizte eredeti formáját. Ma ezekből már csak 8 áll. Az itt látható pincék mind egysejtűek, keresztváges boronafalúak, földes padlózatúak, ollólábas, szelemenés tetőszerkezetűek, zsuppal fedettek. Három pincében oldalorsós, kőhúzó prs áll. Közülük a legrégibb a rajta lévő felirat szerint 1778-ban, a legújabb 1860-ban készült. A Cáki Pincsort a Savaria Múzeum szakemberei BÁRDOSI János vezetésével állították helyre, rendezték be az eredeti funkciónak megfelelően, mivel az 1890-es évek filoxéra járványa óta szőlőt nem termesztenek már ezen a területen.

Hegyhátszentpéteri Tájház (Hegyhátszentpéteri Népi Építészeti Műemlékegyüttes). A vasi Hegyhát utolsó színes festett faormú lakóháza Hegyhátszentpéteren a Béke u. 86. szám alatt található, mely 1978 óta tájházként múzeumi céllal üzemel. A színesre festett faormzatú lakóházak egykor Vas–Zala megyében és a Murán túl széles körben elterjedtek voltak, ma már ritka kivételnek számítanak. A hegyhátszentpéteri ház csonka oromgerendái faragottak, oromdeszkáit Tőke János festőasztalos készítette 1891-ben, akinek már 1869-től ismerjük munkáit ezen a környéken. A ház telkén csigás gémeskút, közelében pedig egy harangláb és a községi kovács műhely áll, melynek berendezési tárgyai Püspökmolnáriból származnak. 1981 és 1984 között a ház telkére más épületek is kerültek. Döbörhegyről egy 19. század közepén készült boronafalú pajta és sertésól, a petőmihályfai szőlőhegyről egy háromrészes borona- és sövényfalú pince, melybe „bábás prs” került.

A népi építészeti műemlékegyüttes létrehozásában elsősorban az itt tanító

SZAKÁLY Ferenc tanár szerzett elévülhetetlen érdemeket. Ő gyűjtötte össze 1968 és 1978 között a berendezéshez szükséges néprajzi tárgyakat is Petőmihályfáról, Andrásfáról, Győrvárról, Gersekarátról és Bárbaltavárról. A Savaria Múzeum az épületek áttelepítésében nyújtott hathatós segítséget.

Magyarszombatfai Fazekasház. Magyarszombatfa egykori fazekasai olyan parasztiparosok voltak, akik földdel is rendelkeztek. Mivel a mostoha talajviszonyok miatt a mezőgazdaság nem biztosította megélhetésüket, cserépedényeket készítettek s ezek eladásával pótolták szerény jövedelmüket. Magyarszombatfán a Fő u. 52. népi műemlék jellegű, három helyiségből álló, boronafalú, füstöskonyhás lakóház nemcsak a fazekas, hanem a paraszti lakás berendezést is dokumentálja. Az épület legrégibb része a fazekasműhelynek berendezett egykori kamra. Egyik sarkában áll a jellegzetes „balos” mediterrán típusú fazekaskorong, a többi részén raktárszerűen bemutatva a 19. század utolsó negyedétől a 20. század közepéig a Magyarszombatfán és környékén készült cserépedények.

Jurisich Múzeum, Kőszeg

Alapítási éve 1932. Tájmuzeum, gyűjtőköre: természettudomány, néprajz, ipartörténet, iparművészet. Gyűjtési körzete Kőszeg város és környéke. Az 1987. december 31-i felmérés szerint gyűjteményeiben az alábbiak szerepelnek. Helytörténet: 13 289 tárgy és dokumentum, leírókartonok száma 1 580, ebből fotóval ellátott 64. Iparművészet 1 681 tárgy, néprajz 256 tárgy, tárgyleíró kartonok száma 184, ebből fotóval ellátott 6 db. A kőszegi Múzeum néprajzost nem foglalkoztat. Szövényi István csaknem negyedszázados munkássága során főleg a helyi céhemlékek és kismesterségek anyagának gyűjtésére és feldolgozására fektette a fő hangsúlyt. E témakörből számos tanulmánya látott napvilágot a Savaria Múzeum Értesítőjében. 1977-től Bakay Kornél továbbfejlesztette ezt az irányvonalat. 1987-ben az általa újjárendezett állandó kiállítás a Tábornokházban több, mint tíz mesterség műhelyanyagát mutatja be. A múzeum néprajzi anyaga főleg népi kerámiából áll, eltekintve attól a néhány bútortól, mely a szomszédos horvát nemzetiségű községekből került a múzeumba.

Nádasdy Ferenc Múzeum, Sárvár

Alapítási éve 1951. Tájmuzeum, gyűjtőköre: helytörténet, iparművészet (országos gyűjtőkör), néprajz. Gyűjtési körzete egybeesik a volt sárvári járással. Műtárgyállománya 1987. december 31-én a következő volt: történeti gyűjtemény 7 201 db, tárgyleíró kartonok száma 5 768 db, ebből fotóval ellátott 4 549 db. Bútorgyűjtemény 603 db, kartonozott 458 db. Iparművészeti gyűjtemény 2 324 db, néprajzi gyűjtemény 4 904 db, tárgyleírókartonok száma 3 790 db, ezek közül fotóval ellátott 1 381 db. 1954-ig Pulay Endre, majd 1954-től 1965-ig Medvegy Antal vezette az intézményt. 1965-től haláláig, 1973-ig NÓGRÁDI Géza néprajzkutató az igazgató, aki kinevezését követően nagy lendülettel kezdte el a tárggyűjtést, az általa a múzeumba került anyag száma csaknem teljes egészében megegyezik a jelenlegi gyűjteménnyel. Működésének 17 éve alatt részt vett a megyei népi építészeti felmérésen kívül a földrajzi nevek gyűjtésében is, a sárvári járás területén irányította a munkálatokat. Nevéhez fűződik a Nádasdy-vár helyreállítási munkálatainak kezdeményezése is. Jelentősebb publikációja a „Víznyerés és vízhasználat Nagygyerezsden” címmel jelent meg. (VSZ 1968. 1. sz.) A nagygyerezsdi falumúzeum és a jánosházi múzeum kiállításainak létrehozása nagymértékben neki köszönhető. A sárvári múzeum néprajzi gyűjteményében a földművelés, kerámia, kismesterség anyaga jelentős. Ezen kívül figyelemre méltó még a több, mint 200 darabból álló hímestojás gyűjtemény.

Rába Helytörténeti Múzeum, Kőrmend

Alapítási éve 1965. Ma tájmúzeum, gyűjtőköre helytörténet, néprajz. Gyűjtési körzete a volt Batthyány uradalom területe, valamint a történeti Őrség. Műtárgy-állománya 1987. december 31-én a következő volt: néprajzi gyűjtemény 2 342 db, tárgyleírókartonok száma 2 342, fotóval ellátott kartonok száma 2 342. Mutatózott a konzervált tárgyak száma 1 050. Helytörténeti gyűjteménye 1 567 tárgy, 2 217 dokumentum. Konzervált tárgyak száma 700. Tárgyleírókartonok száma 2 691, fotóval ellátott 1 567 db. Fotógyűjteményében 1 300 néprajzi témájú felvétel szerepel. A múzeumban kapott helyet a DNY-Dunántúl Mikrotájegységei kutatási program Archivuma, valamint az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottságának Kézművesipari Archivuma. A múzeum Csaba József csákánydoroszlói anyagának felajánlását követően, 1953-ban iskolai gyűjteményből fejlődött ki. Hosszas hányattatás után Madáchy Károly tanár áldozatos munkájával tájmúzeummá fejlődött, miközben (1982-ben) az Őriszentpéteri Gyűjtemény megmaradt anyaga is Kőrmendre került. Gyűjtési profilja kialakult, ma már a gyűjtemény jelentős része, 46 %-a kézműiparral kapcsolatos tárgy, több mint 2 900 db. A múzeum igazgatója több állandó kiállítást rendezett az elmúlt évtized alatt. Jelentősebb munkái Szentgotthárdon, Őriszentpéteren találhatók. 1983-ban közreműködésével készült el a Bőripari Tudományos Egyesület „Cipőtörténeti Gyűjteménye” Kőrmenden, ahol többek között egy komplett cipészműhely is bemutatásra került.

Pável Ágoston Múzeum, Szentgotthárd

Fiatalkorú intézmény, alapítási éve 1983. Gyűjtőköre: helytörténet, néprajz. Gyűjtési körzete a Szentgotthárd környéki szlovén településekre korlátozódik. Tárgyi gyűjteménye döntő többségben néprajzi jellegű, leltározott tárgyainak száma 1 309, melynek felét Gáspár Károly rábatótfalusi tanár 1975–80 között a szlovén településeken gyűjtött anyaga teszi ki. Ennek is több, mint a fele kerámia, illetve a kender-, és lenfeldolgozás eszköze anyaga. A gyűjtemény néhány tárgya hajdinaórló (kásacsinnaló), rigászókalicka, nagyszombati ünnepkor használt vas mozsárágyú, kifejezetten a szlovénvidékre jellemző. Jelesebb tárgyai közé tartozik egy faragott iga, 1869-es évszámmal ellátott gereben (rostfésű), 1857-ben készült fonott ülőkéjű szék. Feltehetően kiemelendő Fénusz Sándor kádármester műhelyének szerszámkészlete, melyben igen korai barokkos díszítésű évszámok (1784, 1791) gyaluk is találhatók. A múzeumot 1984-től HIRNÖK Katalin néprajzkutató irányítja, jelenleg a ljubljai egyetemen aspiráns.

Helytörténeti Múzeum, Vasvár

Alapítási éve 1951. Gyűjtőköre helytörténet, néprajz. Gyűjtési körzete az egykori vasvári járás, lényegében a vasi Hegyhát. Történeti gyűjteménye és a néprajzi tárgyak összessége megközelíti az 1000 db-ot. A néprajzi anyagot Dömötör Sándor irányításával Németh Antal gyűjtője össze 1950-től 1965-ig. A gyűjteményt 1974-ig Szakály János tanár gondozta, majd 1975-től BARBALICS Imre János néprajzos múzeumigazgató kezeli.

Batthyány Lajos Múzeum, Jánosháza

Alapítási éve 1970. Gyűjtőköre helytörténet, néprajz. Gyűjtési körzete Jánosháza és a környező települések. Gyűjteményei 1987. december 31-én az alábbiak szerint oszlottak meg: régészet 74, természettudomány 88, numizmatika 454, történet 454, néprajz 619 db. 1970 őszére a jánosházi vár második emeletén kialakult három állandó kiállítás készítésére alkalmas, és egy időszakos kiállítás fogadására szolgáló helyiség: egy múzeumi gyűjteményi raktár, egy iroda és egy fotólabor. 1971 kora tavaszán Horváth Ernő, Károlyi Mária és Nógrádi Géza által készített forgatókönyv

alapján elkészült a jánosházi múzeum kiállítása. A bejáratí folyosón helyezték el a leletmentés során előkerült régészeti anyaggal együtt Jánosháza és környékének természettudományi bemutatására szolgáló diorámákat. Ebből a részből nyíló keskeny folyosón kapott helyet a településtörténet és településfejlődés: okleveles kartografikus és térképeken való ábrázolása. A keskeny folyosóból nyílik a néprajzi kiállítás, amelyben a látogatók képet kaphatnak Jánosháza lakóinak múlt századbeli életéről, a jánosházi pásztorkodás és kismesterségek eszközkészletéről. A jánosházi múzeum néprajzi anyagát Dala József és Horváth István gyűjtötte össze.

Helytörténeti Gyűjtemény, Csempeszkopács

Alapítási éve 1975, gyűjtőköre néprajz. Gyűjtőkörzete Csempeszkopács-Vaszszeácsény. Néprajzi tárgyainak száma 485, iparművészet 72. Az 1960-as évek második felétől Pungor Zoltán tanár gyűjtötte a néprajzi tárgyakat, melyekből a felújított egykori Sarlay kúria termeiben, a Savaria Múzeum munkatársai segítségével 1977-ben nyílt kiállítás. Termeiben a 19. sz. második felének, illetve századfordulónak szántóföldi gazdálkodását, népi bútorait és viseletét mutatja be. Itt láthatjuk a község történetét bemutató anyagot is, valamint Valter Ilona régész „Nyugat-Dunántúl középkori téglalapítását” bemutató dokumentum kiállítását.

Falumúzeum, Nagygyerezsó

Alapítási éve 1965, jellege: helytörténeti gyűjtemény. Gyűjtőköre: helytörténet, néprajz. Gyűjtőkörzete Nagygyerezsó. A néprajzi tárgyak gyűjtését 1961-ben POMOGYI József tanár kezdte el, melynek 1964-től a megüresedett általános iskola adott otthont. A tárgyak száma ma meghaladja az 1 300-at. Az egyetlen kiállítási teremben helyezték el a ház és konyha jellemző berendezési tárgyait, valamint a Nagygyerezsó nagy múltra visszatekintő kendermunka eszközkészletét. A terem közepén egy fagerendelyes eke tézslával és igával együtt látható.

Helytörténeti és Néprajzi Gyűjtemény, Pankasz

Alapítási éve 1985. Gyűjtőköre: néprajz, helytörténet. Gyűjtési köre: Pankasz és a környező községek. Szakszerű nyilvántartása nincs. Tárgyainak száma meghaladja az 1 500 db-ot. KOVÁTS Béla tanár kezdte el a néprajzi tárgyak gyűjtését a hatvanas években, melyből a helyi kultúrházban bemutató kiállítást rendezett. Több évtizedes vajúdas után 1987-ben nyert méltó helyet a gyűjtemény a felújított egykori kocsmá épületében. Az Őrség jelenleg legnagyobb helyszínen lévő gyűjteménye. Tematikailag vegyes tárgyi anyagában kiemelkedő darabok is találhatók, köztük egy 17. század végén készült ácsolt láda, egy 19. század közepéről származó takács szövőszék. Kerámiagyűjteménye is figyelemre méltó a több, mint 200 darab – köztük nem egy évszázamos – stílustörténeti szempontból is nagyon fontos példány.

Vas megye néprajzi tárgy- és segédgyűjteményeinek áttekintése

Tárgyi anyag

Vas megye működési engedéllyel rendelkező múzeumaiban és jelentősebb gyűjteményeiben egy 1987. évi belső felmérés szerint az alábbi néprajzi tárgyak találhatók (a teljesség kedvéért beleszámítottuk a helytörténeti gyűjteményekben található kézművesipartörténeti anyagot is): a Savaria Múzeum Néprajzi Osztályán 14 920, a sárvári Nádasdy Ferenc Múzeumban 4 904, a körmendi Rába Helytörténeti Múzeum néprajzi gyűjteményében 2 342, helytörténeti gyűjteményében 558, a szentgotthárdi Pável Ágoston Múzeumban 1 309, a kőszegi Jurisics Miklós Múzeum néprajzi gyűjteményében 256, történeti gyűjteményében 2 080, a vasvári Helytörténeti Múzeumban 378, a jánosházi Batthyány Lajos Helytörténeti Múzeumban 619, a csempeszkopácsi Helytörténeti Gyűjteményben pedig 495. Összesen 30 931 db. Ebből a néprajzi gyűj-

teményekben 25 182, míg a helytörténeti gyűjteményekben 5 749 db tárgy található. Ehhez a tekintélyes anyaghoz azonban még hozzászámíthatjuk a megye különböző területein lévő kisebb gyűjteményekben lévő anyagot is, amiről nincsenek pontos adataink, így csak becslésekre szorítkozhatunk, ami alapján csaknem annyit kapunk (7 500 db), amennyi a vidéki múzeumok és gyűjtemények leltározott anyaga (10 262 db). Ez a nagyságrend arra int bennünket, hogy a jövőben igyekezzünk a teljes gyűjteményi anyag 1/4-ét kitevő „anonim” muzeális értékeket számbavenni. Tapasztalataink szerint ugyanis ezek legalább 30 %-ban figyelemre méltó módon reprezentálják a helyi sajátosságokat, így például a körmeneti magángyűjteményben igen jelentős textilanyagot találhatunk, közöttük nem egy hímzett, évszámmal ellátott hallotti lepedőt.

A megyei múzeumi anyagon kívül indokolt számba vennünk a megye területéről gyűjtött, országos múzeumokban lévő néprajzi tárgyakat is. A mintegy száz év alatt a Néprajzi Múzeum közel 2 000 tárgyat gyűjtött Vas megye területéről. Az évtizednyi múlttal rendelkező Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum az őrségi tájegység épületeinek berendezése számára a 80-as évek elejéig mintegy 1 500 db tárgyat gyűjtött. Az országos gyűjtőkörű múzeumok közül még a Mezőgazdasági Múzeum gyűjtött területünkről cc. 1 000 tárgyat. Összesen 4 500 tárgy van tehát megyénken kívüli gyűjteményekben. Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy Vas megye területéről országos, megyei, tájmúzeumokban és gyűjteményekben 35 431 leltározott tárgyat őrzünk, míg az egyéb magán és jogi személyek birtokában lévő tárgyak száma 7 500, azaz összességében 42 931 db.

A kutatás számára azonban korántsem áll rendelkezésre a teljes anyag. Csupán 50 % az a mennyiség, amivel számolhatunk. Az országos múzeumokban ill. a Savaria Múzeumban koncentrált anyag csaknem teljes egészében feltárt, kartonozott. A vidéki múzeumokban ennél rosszabb a helyzet, a kartonozottsági állapot 40-50 %-os, kivéve Körmentet, ahol naprakész állapot található. Még rosszabb a helyzet akkor, ha a kutatandó témánkat a leíró kartonon lévő fotó alapján kívánjuk kiválasztani. Ebben az esetben meg kell elégednünk a 20-30 %-os fotózátsági állapottal. Az országos múzeumokban lévő Vas megyei anyag e tekintetben 70-80 %-os információt nyújt, míg a Savaria Múzeum tárgyi anyaga lényegében fotózatlan. A vidéki múzeumok közül Sárváron 50 %-os, Körmenten 100 %-os állapotot találunk. Szak- és földrajzi mutatók a jelentősebb múzeumokban vannak, többnyire naprakészek, de nem mindenhol rendezettek.

A megyei gyűjtemények néprajzi anyaga száz év óta gyűlik. A Savaria Múzeum Néprajzi Tára a második világháborúig 4 500 darabot tartalmazott. Az ezt követő 40 év alatt ez a szám közel három és félszeresére növekedett. Ez az intenzív gyűjteményfejlesztés jellemző a megye területén lévő múzeumokra is. Átlagosan 625 db tárggyal növekedett a néprajzi tárgyak száma évente. Ez a szám extenzivitást takar, ezt a mennyiséget az évtizedekig egy-két főt számláló „szakembergárda” aligha volt képes feldolgozni. Az utóbbi 10 esztendő gyűjtési átlagát tekintve ez a tendencia korántsem állt meg. A mennyiségi növekedés rontotta a múzeumok általános pozícióit, mely napjainkra feszült raktározási problémákban jelentkezik. A műtárgyállomány tematikus megoszlásáról megyei szinten nem rendelkezünk megbízható adatokkal. A Savaria Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteménye nagyságánál fogva alkalmas arra, hogy megközelítőleg pontos képet festhessünk az anyag összességéről. Az alább közölt számadatok a Savaria Múzeum néprajzi gyűjteményére vonatkoznak. Mivel eddig nem történt meg a tárgycsoportonkénti számbavétel a múzeumnál, így számításaink némiképp pontatlanok maradnak, a tényleges állapottól néhány %-kal eltérhetnek.

A cc. 15 000 db-os gyűjtemény 30 % (!)-át a „kismesterség”, 13 %-át a földművelés, 12 %-át az építkezés, lakáskultúra, 12 %-át kerámia, 9 %-át táplálkozás témakörébe tartozó tárgyak adják. Díszítőművészet, népi faragás 4,5 %-kal, viselet, textil 3,4 %-kal képviselt. A gyűjtögetés 164, az állattartás 90, vadászat 33, közlekedés-teherhordás 49, gyermekjáték 160 (!), a hagyomány tárgyai 38, élvezeti szerek, hiedelmek tárgyai, hangszerek összesen 137 db-ot tesznek ki. A gyűjtemény 2/3-át öt nagy csoport alkotja. Ezek közül a „kismesterség” anyaggal külön foglalkozunk. A földművelés kategória a szerkezetet illetően tágabban értelmezhető, az 1 995 tárgy között a gazdálkodás szorosan vett anyagán kívül pl. a kender- és lenfeldolgozás eszközei szerepelnek. Az építkezés, lakáskultúra 1 793 tárgya csaknem teljes egészében a Múzeumfalú építési programjával a szükségleteknek megfelelően gyűjtődött. A kerámia gyűjtemény 1 873 darabot tesz ki, ez az arány figyelhető meg (10 % körül) az egyéb gyűjteményekben is. Javarésze a Vas megyében lévő fazekas központból (Veleméri völgy) származik, de megtalálhatók itt nagyobb számban a jobbágyi korszok, túskevári bugyigák, sümegi fazekak, jáki edények is. A díszítőművészet kategóriába tartozó tárgyak száma 688 db, közöttük 18. századi darabok is találhatók. A nyugat-duántúli pásztorművészet emberábrázolású tárgyai országos figyelmet érdemelnek. A szerelmi ajándék gyanánt készített mángorlók között az archaikusabb, a rozettával díszített geometrikus, ékrovásos technika mellett megtaláljuk a területre jellemző spanyolozást, valamint a karcolt díszítést is. A domború faragás a pásztorbotok jellemzője. A népi barokk festett bútorain kívül szép számban őrződtek meg az ún. dunántúli „hegedűhátú” faragott székek. A múzeum jelentős hímestojás gyűjteménnyel is rendelkezik.

A néprajzi gyűjtemény gyarapodását a Savaria Múzeum Értesítője adatai nyomán az 1963–75-ig terjedő időszakra vonatkozóan jól nyomon követhetjük. Bárdosi János szerteágazó tevékenysége mellett tematikus tárgygyűjtést is végzett, méghozzá meglehetősen intenzitással, mivel a gyűjtemény egyharmadát, 5 904 db tárgyat 12 év alatt gyűjtötte össze az egész megye területéről. A kismesterség anyag 2/3-át, több mint 3 000 db tárgyat, a földművelés 1/4-ét, az állattartás 1/5-ét, a vadászat 1/5-ét, a táplálkozás felét, építkezés-lakáskultúra 1/4-ét, viselet-textil 1/3-át, kerámia 1/3-át, a gyűjtögető gazdálkodás tárgyait, 164 db-ot teljes egészében ő gyűjtötte.

A 60-as évek közepétől erőteljesen egy addig mostohán kezelt területre: a kisiparra, kézművesiparra terelődött a figyelem. Ezt tapasztaljuk a megye több múzeumánál is. Sorra kerültek be közgyűjteményeinkbe a különböző iparágak műhelyei, egyes szerszámai. A teljes gyűjteményi anyag 47 %-a (!), 13 500 tárgy ezt a csoportot képviseli, melynek legalább 2/3-át az elmúlt 30 évben gyűjtötték. A Savaria Múzeum Néprajzi Osztályán 4 350, Helytörténeti Osztályán 3 170, a kőszegi Múzeumban 2 080, a körmendi Múzeumban 2 900, a sárvári Múzeumban 1 000, a szentgotthárdi Múzeumban 550 db tárgy található mintegy 30 mesterség köréből. A kézművesipartörténeti anyag feltárásakor nem tudtuk figyelembe venni az egy-egy mesterséghez kötődő dokumentumokat, az ezekkel kapcsolatos archív felvételeket, a begyűjtött műhelyek félkész-és késztermékeit. A történeti (céhes) tárgyakat és dokumentumokat sem vettük számba, pedig a Savaria Múzeum Néprajzi és Helytörténeti Osztálya, a Kőszegi Jurisics Múzeum valamint a körmendi Rába Helytörténeti Múzeum gazdag gyűjteménnyel rendelkezik.

Adattár

A Savaria Múzeum Néprajzi Osztályának Adattára őrzi Vas megye néprajzi gyűjtései csaknem 90 %-át. Rajta kívül Sárváron és Körmenden találunk csekély számú kéziratot. Az országos gyűjtőkörű múzeumok közül a Néprajzi Múzeum Ethnoló-

lógiai Adattára tartalmaz még jelentős kéziratmennyiséget, ennek egy része duplikátum. A megyén belül több intézményben van még ezen kívül kézírtos néprajzi anyag. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán kívül (szakdolgozatok) az egyes városi könyvtárak gyűjteményeiben is szerepelnek kézírtos anyagok. A Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár kiadásában 1985-ben megjelent *Kézírtatok Vas megyéről* lelőhely katalógus megkísérelte e szétszórt anyagot összefogni. Néprajz címszáva alatt általános tartalmú kézírtatok, kismesterségek, mesék, mondák, babonák, hiedelmek, népi épületek, műemlékek, népszokások köréből ad válogatást. Egy tájegység, az *Őrség bibliográfiáját* adta ki ugyancsak a megyei könyvtár 1983-ban. A közel 200 oldalas kiadvány jelentős publikált és kézírtos irodalmat tartalmaz, jól válogatott áttekintést nyújt.

Az alábbiakban jórészt BÁRDOSI János 1975-ben VEAB pályázatra készített *Néprajzi kutatások Vas megyében* című kézírtata nyomán – az abban írtak továbbfejlesztésével – kíséreljük meg bemutatni a Savaria Múzeum adattárát. Az adattárt Dömötör Sándor rendezte első ízben 1949-ben. 1949–1956 között 265 kötegben 11 670 lapnyi feljegyzés gyűlt össze, amely 204 községről tartalmaz néprajzi adatokat. A kézírtattár anyagát ekkor 3 500 fényképfelvétel egészítette ki. 1957-től 1975-ig az adattári anyag megnégyszereződött, a fényképfelvételek száma a tízszeresére emelkedett – írja kézírtatában Bárdosi János.

1987 decemberében az adattár 1 800 tételt tartalmazott. Különböző mintavételek alapján készített becslésünk szerint összesen mintegy 50 000 lappal számolhatunk. Az 1 800 tételből 506 – minden negyedik (28 %) – folklór témájú; tárgyi néprajzzal kapcsolatos 846 tétel, csaknem minden második (47 %); nyelvészeti munka 137 (7,6 %); társadalom néprajzi gyűjtés 79 (4,3 %); míg 219, a gyűjtések 12 %-a vegyes néprajzi anyag. Bárdosi János említett munkájában 31 kategóriát állított fel. Ezek közül kiemelkedik 380 tétellel a település, építkezés (21 %), földművelés 160 tétellel (közel 10 %), népszokások 191 tétellel (10 %). Ez a három fő csoport adja a teljes kézírtatok tételeinek több mint felét, 60 %-át. A fennmaradó 40 % tételes megoszlása a következő: általános folklór 17, néphit, időjárás jóslás, hiedelem 87, népies gyógy mód 16, falucsúfló 40, általános népköltészet 32, népdal 16, monda 49, ballada 5, proverbium 16, néptánc 12, gyermekjáték 30, gyűjtögetés 57, halászat 17, vadászat 15, méhészkedés 5, állattartás, pásztorkodás 20, táplálkozás 29, viselet 29, díszítőművészet, fafaragás 28, „népművészeti feltárás” (ifjúsági anyag) 40, közlekedés 5, népi kismesterségek (fazekassággal együtt) 100, a falu társadalma 22, TSZ-élet 11, munkás életmód 10, vegyes néprajzi feljegyzések 66, vegyes anyag (közte történeti dokumentumok !) 72, kisebb terjedelmű vegyes néprajzi gyűjtés 32 tétel.

Vas megye mind a 231 településéről tartalmaz gyűjtést az adattár, tehát Bárdosi János tudatos gyűjtőmunkája eltüntette az 50-es évek végén még meglévő fehér foltokat. A kézírtagyűjteményt nehéz minősíteni, annyit azonban megállapíthatunk, hogy a gyűjtés színvonalában jelentős ingadozás tapasztalható. Gyűjtögetés témakörben Dömötör Sándor foglalkozott behatóan a gesztenyetermeléssel, valamint fagyöngyből való enyvfőzéssel. Bárdosi János kőszeghegyaljai gyógy növénygyűjtést dolgozta fel, valamint beható vizsgálatot végzett a kőszegi és a szombathelyi piacokra felhozott vadon termő növényekkel kapcsolatban. Halászati adatgyűjtés kizárólag a Rábára korlátozódik. E területről tapogató, szigonyos, rekesztő, kerítő, emelő és hajtó halászatról készült feljegyzés. A vadászat témakörében a kutatók Vas megyében szinte kizárólagosan madarászatra (rigászat) fektették a hangsúlyt. A Vendvidék népi méhészkedésének országos viszonylatban is figyelmet érdemlő kutatója Csaba József volt, mintegy 2 000 db-os cédulaanyag ma a Savaria Múzeum Természettudományi

Osztályán található meg. Az állattartással kapcsolatos néprajzi gyűjtések száma meglepően kevés, a mulasztást sürgősen pótolnunk kell. Sem a félrideg, sem az istállózó állattartásról nincs komoly gyűjtésünk. A hagyományos földművelés és gazdálkodás már megfelelő módon képviseltetett az adattárban. Kutatása főleg az 50-es évekre tehető országos programmal egyeztetve történt, különösen Dömötör Sándor gyűjtései és tanulmányai érdemelnek figyelmet. Táplálkozás kutatás terén elsődlegesen Kardos László Őrségi tematikus monográfiájára hivatkozhatunk (igaz a publikáció kézírata nem található meg az adattárban). Ezen kívül Dömötör Sándor foglalkozott a témával, különösképpen az ünnepi kalácsok kérdéskörét vizsgálta. Település, építkezés témakörrel többen is foglalkoztak, az utóbbi 30 évet megelőző időben Pável Ágoston és Tóth János. A 60-as évektől kezdődő népi műemlékfelmérések viszont már Bárdosi János nevéhez fűződnek, főleg a füstös konyhás lakóház kialakulásának problematikája foglalkoztatta. A lakáskultúra vizsgálata terén meg kell említenünk Bíró Friderika nevét, aki „Az Őrség ház és lakáskultúrája” című kötetével jelentős munkát végzett e területen (kézírata nem a mi adattárunkat gazdagítja). Viseletkutatás szempontjából az egész nyugat-dunántúli régió nehéznek ígérkezik. A korán polgárosuló övezetben alig őrződtek meg népviseleti elemek. Ennek ellenére Dömötör Sándor történeti adatokat is felhasználva jelentős kutatásokat végzett. A kismesterek vizsgálata korán elkezdődött Vas megyében, a céhek helyi szerepének fontosságáról Szövényi István közölt több tanulmányt. A háziipar szintjén megrekedt archaikus vonásokat mutató fazekassággal többen foglalkoztak, Kós Károlyon kívül Csaba József, Czugh Dezső, a nagy céhes múlttal rendelkező jáki gerencserekkel pedig Fábíán Gyula.

A megye gazdag díszítőművészeti hagyományait a nagy összefoglaló munkákon kívül helyi kutató nem vizsgálta, pedig a több, mint 600 e kategóriába tartozó tárgy fokozottabb figyelmet érdemelne. Teherhordás, közlekedés témában is gyűjtési hiányosságok tapasztalhatók. Nincs összefoglaló tanulmány a fejtekercs (fejen való hordás) használatáról, ugyanakkor örömdetes, hogy az utóbbi évtizedben Pusztainé Madar Ilona Vas megyei szekér-típusokkal foglalkozott. Az adattár a Vas megyei folklór gyűjtések gazdag tárháza. A 278 tételenyi hiedelem és népszokás gyűjtemény csaknem az egész megyére kiterjed. Az élet nagy eseményeihez, jeles napokhoz fűződő népszokások olyan mennyiségben vannak jelen, hogy kisebb kiegészítő gyűjtések után akár egy megyei tematikus monográfiát is megjelentethetnénk. A hiedelmekre, babonás történetekre, ill. hiedelemmondákra vonatkozó anyag a társadalmi gyűjtők intenzív bevonásával folyamatosan gyarapszik. Adattárunk különösen gazdag Luca napi alakoskodó népszokásokban, tuskóhúzásra vonatkozó adatokban.

A népköltészet gyűjtőfogalomba tartozó mese, ballada, monda, proverbium, népdal gyűjtések 158 tételt tesznek ki, a teljes adattári anyagnak mintegy 9 %-át; egytizedét. A nyugat-dunántúli peremterület a műfajok történeti rétegének mélyebb régióit is megőrizte. Ez a felismerés már a századfordulón Sebestyén Gyula által megjelentetett regös énekek és dunántúli gyűjtéskötetekben is jelentkezett. A két világháború közötti néprajzi szakirodalom is szívesen válogatott Vas megye népköltészet kincseiből. Az 50-es években Kuntár Lajos állított össze három vasi népmese kötetet (A furfangos tilinkó, Az arany rózsafa, A bűvös ládikó és más mesék). Ugyanakkor Dömötör Sándor A halálra táncoltatott lány, Szalai Veronka balladája címmel balladákat jelentetett meg. Bárdosi János római kori oszlopokhoz, „ördögkövekhez” fűződő mondákat, szentivánfai anekdotákat közölt. A megyei múzeumban összegyűjtött népi játéanyag (160 db) országos viszonylatban is előkelő helyet foglal el, a gyermekjátékokhoz fűződő folklór gyűjtés viszont szegényesnek mondható.

A népdal, zene és tánc gyűjtés – attól eltekintve, hogy Békefi Antal, Pesovár Ernő és Pungor Ervin jelentős gyűjtőtevékenységet fejtett ki a megye területén – nem számottevő. Az adattárban összegyűjtött dalok az esetek többségében pusztán dalmagyjegyzés nélküli szövegek, így tudományos szempontból alig használhatók.

Fotó

A megyei múzeumok fotóarchívumairól statisztikailag pontos adataink vannak ugyan, de vegyes tematikájuk miatt nem tudjuk meghatározni a néprajzi felvételek számát. Ez alól csak a Savaria Múzeum Néprajzi Osztályának archívuma a kivétel, ill. a körmendi Múzeum elkülönített néprajzi fotógyűjteménye (1 300 db). A Néprajzi Osztály fotógyűjteményéről sem tudunk minden tekintetben pontos képet adni. Mint korábban említettük, Dömötör Sándor nemcsak az adattárat, hanem a fotótárat is rendezte. Működési ideje végén, 1958-ban mintegy 3 500 felvételt tartalmazott az archívum. Az 1987. évi adatok szerint ez a szám 41 591-re, tizenkétszeresére nőtt. Bárdosi János 25 éves múzeológiai tevékenysége alatt eddig soha nem látott ütemben fejlődött a gyűjtemény, éves átlagban ez a növekedés csaknem 1 500 felvételt jelent. Természetesen ez az óriási szám nem egyedül Bárdosi János tevékenységéhez kapcsolódik, hiszen fotógyűjteményünk nem csupán gyűjtési fotókat, hanem tárgyfotókat és egyéb felvételeket is tartalmaz. Két nagy csoport képezi a fő értékeket. Az 1958-ig beleltározott felvételek között szép számmal találunk a két világháború közötti anyagot is, Csaba József, Pável Ágoston, Lechmayer Ferenc felvételeit. Dömötör Sándor 1949–1958 között készült fotói is figyelemre méltók, szerteágazó témájúak. Bárdosi János mintegy 20 000 felvételt készített 1962–1983 között, ezek döntő többsége népi építészeti tárgyú ill. a múzeumfalú számára kijelölt épületek bontásával és rekonstrukciójával kapcsolatos. A fotótárról mutatócédulák készültek, de azok még nem rendszerezettek.

A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára is tartalmaz Vas megyei felvételeket. A teljes anyag pontos számát nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy 1945 előtt készült felvételek száma 450. Szerzői közül Boros Lajos külön figyelmet érdemel, hiszen az 1930-as években 80 db-ot készített. Jeles néprajzkutatóink is megfordultak Vas megyében, ezt bizonyítják többek között Gönyey Sándor, Bátky Zsigmond, Némethy Endre valamint Semayer Vilibáld, László Gyula, Ujlaki Károly, 1945 után Takáts Lajos, Erdélyi Zoltán, Szabó Mátyás, Szolnok Lajos, Boross Marietta, Kresz Mária által készített felvételek.

Film

Bárdosi János és K. Kovács László „Halászat a Fertő tavon” című filmjének hanganyaga 1979-ben készült el, magát a filmet a korábbi időkben a Néprajzi Múzeummal közösen forgatták. 1970-ben Moldován Domonkos Veleméren forgatta a Magyar fazekasok című filmjét, mely a veleméri völgy archaikus fazekasságát mutatta be. Hasonló témát dolgozott fel 1982-ben a Savaria Filmstúdió is, „Égetett föld” címmel mutatta be a magyarszombatfai fazekasok munkáját és a kerámiagyárat. A 80-as évek közepétől a Magyar Televízió forgató csoportja több ízben járt Vas megyében. Horváth Sándor szakanyagai alapján elkészültek, vagy készülőkben vannak a következő filmek: Olajütés Kondorfán, Farsang Kőszegfalván, Fekete és fehér Luca, Májusfa állítás Nemesrempehollóson, M. Kozár Mária pedig 1987-ben a Rigászás a Vend vidéken című film készítésénél segédkezett.

Egyéb gyűjtemények

A Savaria Múzeumban található Vas megye földrajzi nevei kutatási program keretében gyűjtött eredeti adatlapok, melyek 231 település bel- és külterületének népnyelvi adatait tartalmazzák. Ugyancsak Szombathelyen részben a néprajzi osztá-

lyon, részben pedig az intézmény könyvtárában található Gaál Károly burgenlandi gyűjteménye, mely 4 000 db-ot számlál, jórészők könyvészeti anyag, közöttük mintegy 500 db a ponyvairóadalom terméke. Ezen kívül 200 Burgenlandból származó tárgy is a gyűjteményhez tartozik. 1988-ban Kőrmend Városába települt a VEAB Kézművesipari Archivuma. A céh- és limitációkataszter eredeti adatlapjain kívül a bizottság könyvészeti anyaga is itt kapott helyet. A kőrmendi Rába Helytörténeti Múzeum ad otthont a DNY-Dunántúl mikrotájai kutatási program archívumának. Jelenleg a 170 kutatópontból 100 község kérdőíves adatanyagának lapjai találhatók itt, mintegy 10 000 db.

Kiállítások

Pável Ágostonnak a Vasvármegyei Múzeumról 1932-ben írt ismertetőjében a Néprajzi Tárról, azaz a teljes anyagot bemutató első állandó kiállításról a következőket olvashatjuk: „A néprajzi tár a régiség tár felett nyílik meg, három teremben. Az elsőben a mezőgazdasági munka különféle eszközei, szőlészet, borászat, halászat, vadászat, pásztorélet, kosárfonás szerszámai, tárgyai, házi szövőipar termékei. Második teremben felállítva látható egy dőbörhegyi ház és egy veleimi faház berendezéssel. A harmadik a legvegyesebb terem, amelyben a varrottasoktól a népviseleteken keresztül az álmoskönyvig mindenféle található.” Igaz, hogy e sorok valójában Miske Kálmán gyűjtését hívtak bemutatni, de a kiállításon bemutatott tematika lényegében a II. világháborúig változatlan maradt. A mai kor igényét megközelítő kiállítási koncepcióval csak Dömtör Sándor igazgatósága idején számolhatunk. Az 1950. december 21-én megnyílt természettudományi és néprajzi kiállításról írja a következőket Kardos László a Múzeumi Híradó 1952-es számában: „E kiállítás a kor modern, haladó szellemű rendezéstechnikájával mutatta be termeiben Vas megye földjének kialakulását, jellegzetes növény és állatvilágát, a megye feudálkapitalista gazdálkodási módját és eszközeit az emberi táplálkozás eszközanyagát, megszerzési, elkészítési, raktározási módját, továbbá Vas megye fazekasságának emlékeit, valamint Vas megye népművészetét. E kiállítás-komplexum helyesen domborította ki a helyi sajátosságokat a vasi parasztság életmódjára és műveltségére vonatkozóan. A kiállítás felépítésében dialektikus fejlődést mutató enteriőrszerű megoldásokat is alkalmazott és arra törekedett a régebbi szemlélettel ellentétben, hogy csak a leglényegesebb tárgyakat mutassa be megfelelő sorrendbe állítva, fényképekkel, rajzokkal, grafikonokkal, térképekkel érthetővé téve, kiegészítve. E kiállítás alkalmas volt arra, hogy helyesen tájékoztassa a múzeum látogatóit az egyes témákban.” Ezt követően Bárdosi János rendezte az újabb állandó kiállítás néprajzi anyagát, mely 1962. október 28-án a Múzeumi Hónap keretében nyílt meg. A természettudományi-régészeti-néprajzi kiállítás a Savaria Múzeum emeleti helyiségeiben kapott helyet. Az állandó kiállítás a hetvenes évek végén a múzeum átalakítási munkálatai megkezdésekor került lebontásra, a nyolcvanas évek új kiállítási koncepciója az épületen belül már nem adott helyet a néprajznak. Az akkori elképzelések szerint a Múzeumfaluban létesítendő ún. „pavilonban” került volna sor Vas megye néprajzának bemutatására. Ez azonban távlati terv maradt. A súlypont vidékre helyeződött át. Kiállítási célt valósítottak meg az egyre szaporodó tájházak és népi műemlékegyüttesek, valamint az újonnan létrejövő múzeumok. 1983-ban Szentgotthárdon avattak új intézményt, melynek földszinti termeiben „Szentgotthárd környéki szlovénok”, emeleti négy helyiségében Délnyugat-Dunántúl fazekassága címmel nyílt új állandó kiállítás. Az előző forgatókönyvét M. Kozár Mária, míg az utóbbiét Nagy Zoltán készítette. 1984. február 10-től 1984. június 3-ig a Savaria Múzeum nagytermében „Népi díszítőművészet Vas megyében” címmel jelentős kiállítás nyílt meg, a megye területéről összegyűjtött mintegy 600

tárgy bemutatásával. Ez a kiállítás lényegében Bárdosi János által, Prága, Szófia, Varsó, Krakkó, Berlin, Bécs magyar kulturális intézeteiben bemutatott anyag kiegészített változata volt, mely további bővítésekkel jelenleg (1987) a budapesti Néprajzi Múzeumban Vas megye népművészete címmel látható. A külföldi kiállítási lehetőségek a nyolcvanas évek közepén állandósultak, a „Népi gyermekjátékok Nyugat-Magyarországon” című összeállítás megjárta Bécs, Oberschützen, Mattarsburg, Szófia, Prága, Lódz, Krakkó, Opoczno kiállítóhelyeit is.

1985-ben a körmendi múzeum filiájaként nyílt meg Őriszentpéteren egy kisebb állandó kiállítás Nagy Zoltán forgatókönyve alapján, melynek témája az Őrség volt. 1986-ban a Savaria Múzeumban Pável Agoston születésének századik évfordulójára tevékenységét bemutató időszaki kiállítás nyílt, melyről katalógus is készült. A kiállítás rendezője M. Kozár Mária volt. 1987-ben itt ugyancsak ő rendezett kiállítást Gráfik Imrével együtt. A „Népi táplálkozástörténeti kiállítás” anyagát jugoszláviai és ausztriai múzeumok közreműködésével mutatták be, melyhez szimpozion is csatlakozott. A tudományos eredményeket a kiadott katalógusban összegezték. A nagyobb vállalkozások sorába illeszthető még az 1987-ben újjárendezett kismesterségeket bemutató kiállítás is Kőszegen, melynek rendezője Bakay Kornél volt.

Konferenciák és tanácskozások

A tudományos élet elmúlt húsz évének eseményei közül Vas megyére vonatkozóan az alábbi rendezvényeket emelhetjük ki: 1963-ban Szombathelyen volt a dunántúli néprajzos múzeológusok két napos tanácskozása. 1973-ban tartották meg a Múzeumfalu ünnepélyes nyitását követően, a vidéki néprajzkutatók háromnapos tanácskozását, melynek kiemelt témája a szabadtéri néprajzi múzeum építésével és berendezésével foglalkozott. 1982-ben a Vas megye földrajzi nevei című kötet megjelenése alkalmából ugyancsak Szombathelyen tudományos ülést rendezett az MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztálya, MTA Nyelvtudományi Intézete, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Vas megye Tanácsa és a Savaria Múzeum. 1985-ben Szombathely-Velem helyszínnel a megyében tartotta nemzetközi szimpóziumát 7. alkalommal az Ethnographica Pannonica szakosztály. 1986-ban Pável Agoston születésének centenáriuma tanácskozással egybekötött emlékülés volt Szombathelyen. 1987 májusában a VEAB Kézművesipartörténeti Munkabizottsága tartott kétnapos kibővített ülést Kőrmenden. 1988-ban a VI. Dunántúli Néprajzi Nap Szombathelyen került megrendezésre.

Kutatói programok Vas megyében

1. Tovább folytatódik a vasi Múzeumfalu építése, a II. építési ütemterv megvalósítása.
2. 1985-től folyik az ELTE Néprajzi Tanszéke, Zala megye és Vas megye közös regionális kutatási programja a Délnyugat-Dunántúl történeti, néprajzi kistájainak kutatása. Ez a program a VEAB Néprajzi Munkabizottsága támogatását is élvezi.
3. A Savaria Múzeum, mint bázisintézmény az utóbbi évektől irányító szerepet tölt be a nyugat-dunántúli régiót érintő országokban folyó magyarságtudományban, az itt élő magyar kisebbség kultúrájának vizsgálatában.
4. 1987-ben a VEAB Kézművesipartörténeti Munkabizottságának Központi Archivuma Kőrmendre települt. Az archívum profilja – az eddig begyűjtött tudományos adatlapok megőrzésén kívül – a készülő szerszámkataszter munkálatainak irányítása is.
5. A legújabb vállalkozás Vas megye népművészeti emlékeinek feltárása, kötetben való megjelentetése. A program illeszkedik a magyar népművészet kutatásában egy új szempontokat is érvényesítő összefoglalás-sorozathoz, melynek célja az eddigi ismereteket meghaladó regionális áttekintésen alapuló megyei népművészeti monográfia. A kutatás és a feldolgozás az országos és a megyei közgyűjtemény anyagán túl kiterjed

a kisebb helyi műtárgygyűjteményekre és a magángyűjteményekre is. A program első fázisában a hangsúly a tárgyi népművészet körére esik, beleértve mindazon eszközöket, tárgyakat, melyek – alkotójukra való tekintet nélkül – a hagyományok révén a falusi, mezővárosi népesség környezetkultúrájának elfogadott elemei.

6. A magyarországi szlovének néprajzi bibliográfiájának és enciklopédiájának elkészítése, a Vas megyei nemzetiségek (szlovének, horvátok, németek) népi kultúrájának vizsgálata.

Irodalom

BÁRDOSI János

1975a Magyarszombatfai Fazekasház. Vas megyei Múzeumok Katalógusai 18. Szombathely

1975b Vasi Múzeumfalu. Vas megyei Múzeumok Katalógusai 28. Szombathely

1975c Néprajzi kutatások Vas megyében (kézirat). Savaria Múzeum NK 1 020. VEAB pályázat.

1982 Őrségi népi műemlékegyüttes Szalafő Pityerszerén. Vas megyei Múzeumok Katalógusai 82. Szombathely

1987 Vasi Múzeumfalu, Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szalafő, Szabadtéri Néprajzi Múzeum Cák, Hegyháti Tájház, Magyarszombatfai Fazekasház. In: Szabadtéri Néprajzi Múzeumok. Bp.

DÖMÖTÖR Sándor

1949 Szombathelyi adatok néprajzi múzeológiánk fejlődése történetéhez. Ethn. 362–367.

1988 Adatok Vas megye néprajzához. In: Vas megyei Helytörténeti Tanulmányok. 24–68. Szombathely

HORVÁTH Ernő

1958 A Savaria Múzeum ötven esztendeje. Vasi Szemle II. 120–127.

KAJDACSZY Zita

é.n. Adalékok Vas megye néprajztörténetéhez. (főiskolai szakdolgozat)

KÓSA László – FILEP Antal

1975 A magyar nép táji és történeti tagolódása. Bp.

S. PÁVEL Judit

1963 A szombathelyi Savaria Múzeum története. Savaria Értesítő 293–310.; 1964. 293–318.

SZIKLAY János – BOROVSKY Samu

1898 Vasvármegye. Bp.